



Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Haziran/June 2023, 6/1: 25-41

Değerin Yolculuğu: Değerin Toplumsallığı Üzerine Düşünceler

Value's Journey: Thoughts on Sociality of Value

Kemal COŞKUN

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Mamak Anadolu İmam Hatip Lisesi / Dr., Ministry of National Education, Mamak Anatolian Imam Hatip High School, Ankara/Türkiye

kemalcoskun82@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4363-6338

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Nisan / April 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 09 Mayıs / May 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.47145/dinbil.1276558

Bu çalışma Niyazi AKYÜZ danışmanlığında 15.01.2020 tarihinde sunulan “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Din Anlayışı ve Sosyal Değerler Algısı” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This study was prepared on the basis of the doctoral thesis titled "The comprehension of religion and perception of social value among Imam Hatip High School students" presented on 15.01.2020 under the supervision of Niyazi AKYÜZ.

Atıf / Citation: Coşkun, Kemal. “Değerin Yolculuğu: Değerin Toplumsallığı Üzerine Düşünceler / Value's Journey: Thoughts on Sociality of Value”. *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2023): 25-41. doi: 10.47145/dinbil.1276558

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.



Öz

Değerler sosyal ve kültürel sistemin tüm bileşenleriyle etkileşim halindedir. Bilhassa değeri güçlü bir inanca dönüştürmesi bakımından dinin özel bir anlamı vardır. Din ve değer ilişkisi, birbirine ihtiyaçları bakımından uzunca bir zamandır insan ve kültür bilimlerinin konuları arasında yer almaktadır. Kökleri pozitivist düşünceye uzanan sosyolojinin değer ve inanç gibi kavramları bir olgu olarak ele alıp incelemesi ise kolay olmamıştır. Özellikle değer nosyonu, değişebilir doğası dolayısıyla yöntem bilimsel olarak incelenebilir bir olgu olarak görülmemiştir. Sosyolojik düşüncenin çeşitlenmesi, farklı metodolojik paradigmalardan toplumbilimde kabul görmesi, sosyolojik gözlemlerde dikkatin nesneden özneye, olgudan aktöre geçmesi değere olan bakışı da değiştirmiştir. Bu çalışma da din ve sosyal değer kavramlarını kendine esas almıştır. Değer kavramı, farklı bilimlerdeki sözlük anlamları ile kelimenin sözcük anlamına ve kökenine bağlı olarak ilişkili olabileceği diğer kavramlar bakımından ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Sosyal değer kavramının teorik temelleri, sosyolojik karşılığı, değer toplumdaki fonksiyonları ile din ve değer diğer sosyal kurumlarla olan işlevsel yönü incelenmiştir. Sosyal değerlerin bireydeki gelişimi ve toplumdaki görünürlüğü rol, statü, sosyalleşme gibi kültürel sistemin dinamik öğeleriyle birlikte anlatılmıştır. Değerlerin sosyolojinin bir konusu olabilmesi için ölçülebilir olması önemlidir. Bu sebeple çalışma boyunca farklı ülkelerde yapılmış nicel çalışmalara yer verilmiştir. Psikoloji, sosyal psikoloji, sosyoloji ve felsefedeki değer sıralamaları ve sınıflandırmaları incelenmiştir. Bu sayede soyut ve öznel yönleri ile bilinen bir kavramı sosyoloji için incelenebilir hale getirmek ve sınırlarını belirlemek amaçlanmıştır. Değerler hem beşeri bilimler hem de fen bilimleri tarafından ele alınmıştır. Felsefede değerler nesnel-öznel oluşu, hiyerarşisi ve kaynağı dikkate alınarak incelenmiştir. Sosyoloji ise değer toplumsal açıdan olgusal sorununu irdeler. Ayrıca bir sosyal olgu olarak değeri konu edinen araştırmacının tarafsızlığı problemi üzerinde durur. Bu çalışmada ise değerlerden bağımsız bir sosyolojinin imkânı üzerinde durulmuştur. Öncü sosyologların öznel değerlendirmelerden ne derece kaçınabildikleri sorgulanmıştır. Sosyoloji, hukuk ve ahlak gibi normatif bir bilim olmamasına rağmen değerleri neden incelemelidir sorusu da çalışmanın temel problemleri arasında yerini almıştır. Bunun için değerlerin toplumsal işlevleri bakımından önemine dikkat çekilmiştir. Makro seviyede ve mikro seviyede toplumsal yapı açıklamalarında değerlerin yerinin ne olduğu sorusu Parsons, Weber, Durkheim ve Pareto gibi teorisyen sosyologların fikirlerine başvurularak açıklanmaya çalışılmıştır. Yine öncü teorisyenlerden Rokeach ve Schwartz'ın değer teorilerine başvurulmuştur. Tüm bunlar yapılırken çalışmada din ve değer kavramlarının sınırları sosyolojinin ilgi alanı içerisinde tutulmuştur. Bunun yanı sıra değer kaynağı ve tasnifi konusunda felsefi ve psikolojik açılımlara da yer verilmiştir. Çalışma, değer olgusuna farklı bakış açıları geliştiren pozitivist, anlamacı, yapısalcı, maddeci sosyologların görüşlerini toplu bir okuma ve değerlendirme çabası olarak düşünülebilir. Modern sosyolojinin kuruluş yıllarında ontolojik ve epistemik olarak dışladığı değerlerin zamanla kazandığı anlam ve önemin tespiti çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar içerindedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Toplumsal Değerler, Din, Değer, Toplum.

Abstract

Values are in interaction with all components of the social and cultural system. Religion has a special significance in transforming value into a firm belief. The relationship between religion and value has been among the subjects of human and cultural sciences for a long time in terms of their needs for each other. It has been challenging for sociology, whose roots go back to positivist thought, to consider and analyze concepts such as value and belief as a phenomenon. The notion of value has not been seen as a methodologically studyable phenomenon due to its changeable nature. The diversification of sociological thought, the acceptance of different methodological paradigms in sociology, and the shift of attention from object to subject, from phenomenon to actor in sociological observation have also changed the view on value. The concept of value has been discussed in detail in terms of dictionary meanings in different sciences and other concepts that the word may be related to, depending on its lexical meaning and origin. The theoretical foundations of social value, its sociological counterpart, the functions of value in society, and the functional aspect of religion and value with other social institutions have been examined. For values to be a subject of sociology, it is important that they are measurable. For this reason, quantitative studies carried out in different countries are included throughout the study. Value rankings and classifications in psychology, social psychology, sociology, and philosophy have been studied. In this way, it is aimed to make a concept known for its abstract and subjective aspects to be studied for sociology and to determine its boundaries. The study focuses on the possibility of a sociology independent of values. It has been questioned to what extent leading sociologists can avoid subjective evaluations. Although sociology is not a normative science like law and morality, the question of why it should examine values has also taken its place among the main problems of the study. For this reason, the importance of values in terms of their social functions has been pointed out. The question of what the place of values in social structure explanations at the macro and micro level is has been tried to be explained by referring to the ideas of theoretical sociologists such as Parsons, Weber, Durkheim, and Pareto. Again, the value theories of Rokeach and Schwartz, who are among the leading theorists, are reviewed. The study can be considered as an effort to read and evaluate the views of positivist, understanding, structuralist, and materialist sociologists who develop different perspectives on the phenomenon of value. The determination of the meaning and importance of the values that were ontologically and epistemically excluded in the founding years of modern sociology are among the results of the study.

Keywords: Sociology of Religion, Religion, Social Values, Value, Society.

Giriş

Genel olarak insanlar, kimi zamanlarda kendi değerlerine ya da çevrelerindeki insanlara, gruplara ait değerlere göndermede bulunur.¹ Sosyolojik olarak değer olgusu, kavramsal olarak kültürün töre, adet, tutum ve norm gibi kavramlarıyla uzunca zamandır birlikte ele alınıyor olsa da değerün ülkemizde saha araştırmalarına konu olması çoğunlukla son yıllara rastlamaktadır. Zamanla "Değer'in değeri" anlaşılmış demek mümkünse de hala bu konuda varılacak mevzilerin olduğu inkâr edilemez. Bu bağlamda değerleri anlamak, tanımlamak, dini-sosyolojik veçheleriyle ele almak ve değer kavramına interdisipliner bir bakış açısı geliştirmek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Değer, sosyal bilimler içerisinde kıymeti bakımından henüz "yeri belirlenememiş" bir nosyondur. Kimileri bakımından değeri bilinmezken kimilerince değer biçilememiştir.

İşlevsel açıdan değer tanımları, bilimlerin değere yaklaşımlarına göre değişmektedir. Felsefe onu "Bir şeyin önem ölçüsünü gösteren, onu anlamlı, istenir, faydalı veya ilgi konusu haline getiren nitelik."², olarak tanımlarken, sosyoloji de "Nesne ve olayların bir toplum, bir sınıf ya da bir insan bakımından taşıdığı önemi belirleyen niteliği."³ ve psikoloji de "Bir değer, belirli bir davranış tarzının veya yaşam amacının bir diğerinden daha üstün olduğu yönündeki oldukça istikrarlı ve derin bir inançtır."⁴ şeklinde tanımlamalar yapılmıştır. Görülüyor ki değeri özel kılan, önem ve ihtiyaç bakımından benzerleri farklılaştırabilme niteliğidir. Öyleyse bu nitelik değer için varoluşsal mıdır yoksa değişken ve sonradan mı kazanılmıştır?

Değerin yapısı ile ilgili tanımlar bu sorunun cevabını aramaya yöneliktir. Örnek olarak, "Bir nesnenin, bir kişinin taşıdığı ya da taşıdığı varsayılan nitelik."⁵ tanımı ona olgusal bir anlam katarken; "değer, olması gereken hakkındaki inançtır."⁶, ya da değer "ideal ve arzu edilen davranış biçimlerini ifade eden somut koşulları ve nesnelere aşan üst düzey kavramlar"⁷ ise değere varoluşsal öncelik tanıyan bir tanımdır.

Değer bizlere neyi hatırlatır? Schwartz, değerlerimizi düşündüğümüzde, hayatımızda bizim için neyin önemli olduğunu düşündüğümüzü söyler. Herkesin hayatında önceliği ve sonralığı olan değerler bulunur.⁸ Ülken de değer ifadesi ile soyut ya da somut nesnenin ihtiyacı giderme özelliğini ön plana çıkarır.⁹ Özetle, tercih edilme ve ihtiyaç değerın temel vasıfları olarak belirginleşmektedir.

Tercih edilme ve ihtiyaç duyulma bileşenlerinin yanına Tuğral'ın bahsettiği "tümel nitelik" özelliği de eklenebilir. Çünkü değerler, nesnelere önemlerine göre öncelik vermekte ve onları sıraya koymaktadır.¹⁰

Değer sözcüğü gramer bakımından çözümlendiğinde kökeninin "değ-mek" kelimesi olduğu söylenebilir. Değmek ise temas etmek, ulaşmak, isabet etmek gibi anlamlara gelmektedir.¹¹ Bu açıdan bakıldığında değerın de arzulanan şeye yaklaştıran, istenilen şeye denk gelen, isabet eden şey olduğu anlamı çıkarılabilir. Keza bu tür bir bağlantı "değ-işim" sözcüğü ile de kurulabilir. Çünkü değer ve değişim kelimeleri birbirleriyle ilintilidirler. Bireysel ya da sosyal bir değişimin öncüsü de değerlerin tercih ve ihtiyaç nitelikleridir. Değişim arzusu verilecek mücadeleyi yüklenmeye değmeyecek ise değerler ve alışkanlıklar mevcut yapıyı koruma ve sürdürme vazifesi üstlenirler. Öyleyse değer, aynı

¹ Shalom H. Schwartz - Bilsky Wolfgang, "Toward A Universal Psychological Structure of Human Values", Journal of Personality and Social Psychology 53/3 (1987), 550.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2014), "Değer", 112.

³ Özer Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Cem Yayınları, 1995), "Değer", 36.

⁴ Nuri Bilgin, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003), "Değer", 80.

⁵ Sosyal Bilimler-Türkiye Bilimler Akademisi, *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TÜBA Yayınevi, 2011), "Değer", 281.

⁶ Mahmut H. Akin, *Toplumsallaşma Sözlüğü* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2011), "Değer", 55.

⁷ İnci Erdem Artan vd., *Üniversite Gençliği Değerleri; Korkular ve Umutlar* (İstanbul: Tesev Yayınları, 2005), 15.

⁸ Shalom H. Schwartz, "Basic Human Values: Their Content and Structure Across Countries", *Valores e Trabalho, Values and Work*, ed. A. Tamayo vd. (Brasilia: Editora Universidade de Brasilia, 2003), 2.

⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 216-217.

¹⁰ Süleyman Tuğral, *Kur'an'da Değerler Sistemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 29.

¹¹ *Türk Dil Kurumu*, "Değmek" (Erişim 8 Temmuz 2019).

zamanda “kontrol” özelliğine de sahiptir. Bu yönüyle de değerlerin eylem içeren nosyonlar olduğunu söylemek mümkündür.

Kuçuradi değer ve değerlendirme ilişkisi üzerinden açıklamalara gider. O’na göre bu iki kavram ayrı ayrı ele alınmalıdır. Örnek olarak, “insanın değeri” ve “bir insanın değeri” farklı problemlerdir. İnsanın değeri, diğer yaratılmış canlılardan onu ayıran, özel kılan yönleridir. Bir insanın değeri ise, aynı cinsten olduğu diğer insanların kendisi hakkındaki değerlendirmeleridir.¹² Esasında bu tür bir ayrımı Kur’an-ı Kerim de görmek mümkündür. Kur’an-ı Kerim’de “Âdemoğlu” kelimesi ile başlayan ayetlerin “insanın değeri”ne gönderme yapıyorken, “beşer” kavramının insan hakkındaki değerlendirmeye uygun bir kullanımı olduğu söylenebilir.

Bu konunun önemli kuramcılarında ve aynı zamanda nicel çalışmalarında sahaya büyük katkısı olan Schwartz, birçok teorisyenin araştırmalarından elde edilen değerler anlayışını genel özelliklerini şu şekilde özetlemiştir:

1. Değerler duygulara sıkı sıkıya bağlı olan inançlardır.
2. Değerler güdüleyici yapılardır. Arzulanan davranışa göndermede bulunurlar.
3. Belirli eylemlerin ötesinde soyut amaçlardır. Bu yönüyle norm ve tutumlardan ayrılırlar. Dürüstlüğüne ya da cesaretin tüm davranışlara yansımaları ve yaşam boyu sürdürülebilir olması gibi.
4. Seçimlerimizde ve değerlendirmelerimizde belirleyicidirler.
5. İnsana ait olmaları bakımından bir hiyerarşiye sahiptirler. Yine bu bakımdan norm ve tutumlardan ayrılırlar.¹³

Bu çalışmanın konusunu; sosyal değer kavramının oluşumundaki kuramsal öncüller, değerlerin sosyolojik bir olgu olması yönüyle toplumdaki işlevleri ve dinin de bir değer olması bakımından toplumun diğer kurumlarıyla olan ilişkisi oluşturmaktadır. Çalışmanın temel amacını ise değerlerin sosyolojik boyutu oluşturmaktadır. Bu sayede soyut ve öznel yönleri ile bilinen bir kavramı sosyoloji için incelenebilir hale getirmek ve sınırlarını belirlemek amaçlanmıştır. Yine bu çalışma da değer kavramının oluşum ve gelişim süreçleri, sosyal bilimler alanının öncü isimleri ve modern dönem yazıları dikkate alınarak birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden belgelendirme taraması metodu ile analiz edilmiş, sosyolojik bir okumayla açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Değer Tasnifine İnterdisipliner Yaklaşım

1. 1. Sosyolojik Tasnifler

Sosyoloji, değerler ile toplumsal yapı ve toplumsal ilişkiler açısından ilgilenmiş ve bu bakımdan değer sıralamaları ve sınıflamaları oluşturmuştur. Bununla birlikte değer sıralamaları (hiyerarşi) ile değer sınıflamaları (tahlili ayrımlar) ifadeleri bilinçli kullanılmalıdır. Zira değerler hiyerarşisi önem dercesine göre pozitif şekilde ayrılmış alt ve üst değerler piramididir. Değer sınıflamalarından kastedilen ise araştırmacının değerlerin iyi anlaşılabilmesi için kendi tercihiyle oluşturduğu öznel kategorilerdir.

Fichter, sosyal değerleri toplumu, kültürü ve toplumsal kişiliği dikkate alarak üç farklı sınıflandırmaya tabi tutmuştur. İlk sınıflandırma da değerler “zorlayıcılık” derecelerine göre ayrılır. Bu değerler önemine göre daha erken yaşlarda daha kuvvetli duygularla ilişkili olarak bireyler tarafından içselleştirilir. Sosyalleşmenin de bir ürünü olarak birey bu değerleri öğrenerek yetişecektir. Bu kategoride net bir şekilde “yapılmalı” ya da “yapılmamalı” ifadelerinin yer aldığı değerler bulunur. Mesela Türk toplumunda Tek tanrı inancı, yurtseverlik ve anne-babaya saygı olumlu; ihanet, aldatma, yaşlılara hürmet etmemek olumsuz ölçütlere işaret eder. Alışkanlıklar ya da görgü kuralları

¹² Kur’an Yolu (Erişim 16 Nisan 2019), el-Bakara 2/31-33.; el-Enam 6/12.

¹³ Schwartz, “Basic Human Values”, 2-3.

zorlayıcılık derecesi az da olsa bazı değerlerin sürdürülmesine katkı sağlar. Bunları yapmamak ya da az yapmak topluma rahatsızlık vermez.¹⁴ Özetle, davranışın yaptırım gücü sahip olduğu sosyal değerlerin gücüyle doğrudan alakalıdır.¹⁵

Fichter'in ikinci sınıflandırmasında değer sistematüğını belirleyen şey süreklilik arz eden sosyal ilişkilerdir. Değerlerin bazıları toplumsal ilişkilerin sağlıklı işleyişinde, hoşgörü ikliminin sağlanmasında, millet duygusunun oluşumunda diğer bazı değerlere göre daha önemlidir.¹⁶ Örneğin, Türk toplumunda bağımsızlık ve hürriyet gerektiğinde rahat bir hayata tercih edilir.¹⁷ Yine toplumsal düzenin işleyişi için kişisel özgürlüğümüzün sınırlanmasına rıza gösteririz. Bu yönüyle hukuki hükümler değer hükümleri halini alır.¹⁸

Üçüncü sınıflandırılma ise sosyal değerlerin kurumsal fonksiyonlarına göre yapılmıştır. Öncelikle değerler aile, din, politika, ekonomi ve eğitim-öğretim kurumları açısından kategorize edilmiştir. Her kurum kendine has değerlerle yönetilir.¹⁹ Birey hayatı boyunca bu kurumlar içerisinde bulunur ve buradaki rolüne uygun değerleri yine içinde yaşadığı toplum tarafından öğrenir.

Ülken, toplumun değer sistemlerinin değerlerin sıralamasına (hiyerarşisine) bağlı olarak biçimlendiğini ve tarihte farklı değer sistemlerinin görüldüğünü söyler. Bu görecelik dolayısıyla sosyoloji değer hükümleriyle ilgilenir. Değerler hiyerarşisinin en üstünde Allah, toplum, klan, totem, madde ya da haz yer alabilir.²⁰ Sosyoloji üst (gaye) değerler ile alt (araç) değerlerin sosyal ilişkilerdeki etkisine odaklanır.

Topçu da değerleri kurumsal işlevlerine göre ayırır. Ona göre ilk toplum örneklerinde, toplumsal yapıyı düzenleme vazifesini dini değerler yüklenmiştir. Zamanla kurumlar farklılaşmış ve bunlar yeni değerleri oluşturmuştur.²¹

1.2. Felsefi Tasnifler

Felsefe de Pozitivist epistemoloji ile değerlerin arası hiçbir zaman barışmamıştır. Olgusal yaklaşım değerlerden bahsetmeyi metafizik yapmak olarak kabul etmiştir. Bununla beraber ilk çağ felsefecilerinin birçoğu değerleri felsefeyle açıklamaya çalışmışlardır.²² Birçok filozof, insanı, insanın içinde yaşadığı âlemi ve bu ikisini bir araya getiren kutsalı esas alarak değerleri önem sırasına koymuştur. Örneğin Platon felsefesinde en tepede birlik ve iyilik ideası yer alır. Nietzsche'nin düşüncesinde ise en üstten aşağıya doğru kudret iradesi, spirüal değerler ve toplumsal değerler (philitin) yer alır.²³

Ülken'e göre değerler hiyerarşisi değerlerin birbiriyle yarışırılması anlamına gelmektedir. Bu ise ona göre doğru bir davranış değildir. Her değer bağımsızdır ve her birinin değerler âlemine katkılarının olduğunu düşünmek daha doğrudur.²⁴

1.3. Psikolojide Değer Tasnifleri

Değer testini psikolojide ilk kullanan kişi Spranger olmuştur.²⁵ Spranger değerleri teorik (The Theoretic Attitude), ekonomik (The Economic Attitude), estetik (The Aesthetic Attitude), sosyal (The

¹⁴ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Anı Yayınları, 2004), 173.

¹⁵ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 168.

¹⁶ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 174.

¹⁷ Amiran Kurtkan, *Türk Milletinin Manevi Değerleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 9.

¹⁸ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 174.

¹⁹ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 174.

²⁰ Ülken, *Bilgi ve Değer*, 372-373.

²¹ Nurettin Topçu, *Sosyoloji* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 193-194.

²² Harun Tepe, "Değerler ve Değer Bilgisi", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyumu Bildirileri*, ed. Şahabettin Yalçın (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 349.

²³ Ülken, *Bilgi ve Değer*, 298-300.

²⁴ Ülken, *Bilgi ve Değer*, 298-300.

Social Attitude), politik (The Political Attitude) ve dini (The Religious Attitude) olarak altı gruba ayırmış ve bu değer tiplerine sahip bireylerin genel karakterleri hakkında bilgi vermiştir.²⁶ Rokeach (1968) ise dindarlık ve insani değer ilişkisini, iki kavram arasındaki korelasyonu uygulamalı biçimde ilk araştıran kişidir.²⁷ Rokeach'ın değerler envanteri, psikoloji ve sosyolojide en fazla kullanılan dökümler arasındadır.²⁸ Bu envanter, 18 Gaye değer (Terminal Values) ve 18 Vasıta Değer (Instrumental Values) olmak üzere 36 tane kişisel değer içermektedir.²⁹ Örneğin, mutluluğu istemek bir amaç değerdir, bu amaca ulaşabilmek için affedici, bağışlayıcı olmak araç değerdir.

Lynn Kahle, "Sosyal Değerler ve Sosyal Değişme" (Social Values and Social Change) isimli Amerika'daki hayata adaptasyonu ve oradaki değişimi anlattığı kitabında Rokeach'ın envanterinden indirildiği değerler ile 8 maddelik bir değer listesi oluşturmuştur ve bununla deneysel çalışmalar yapmıştır. Bu envanter de ülkeler arası karşılaştırmalı çalışmalarda psikolojide kullanılmıştır. Bu değerler şunlardır: "1. Aitlik hissi, 2. Oyun, eğlence ve heyecan, 3. Başkalarıyla yakın ilişkiler, 4. Kendini gerçekleştirme, 5. Saygın olmak, 6. Güvenlik, 7. Öz saygı, 8. Başarma duygusu."³⁰

2. Sosyoloji Açısından Değer

2.1. Nesnellik-Öznellik ve Mutlaklık-Relatiflik Sorunsalı Bağlamında Değer Farklılaşmaları

Değerleri, nesnellik öznellik ilişkisi içerisinde ele alan birçok kuramdan söz edilebilir.³¹ Örneğin, tarihselci düşünceye ait "insan doğası ancak tarihte bulunabilir, kendini tarihte ortaya koyar, bu sebeple evrensel ve değişmez değerler yoktur" anlayışı değeri nesne özne ilişkisine indirger. Bu yaklaşım geçmişe, değerleri kavrama konusunda sınırlama hakkı verir.³²

Thomas Hobbes de mutlak iyiden bahsedilemeyeceğini söyler. İyi ve değerli nesnelerin doğasından kaynaklanmaz. İyiyi var eden bizzat kişilerin ve toplumun kendi bakış açılarıdır.³³ Değeri bireyin ve toplumun tercihi, arzu ettiği bir nitelik olarak görmesi bakımından sosyolojinin işlevsel yaklaşımına yakın olan görüşün de bu olduğunu söylemek mümkündür.

Tarihselci/Hermeneutik düşüncenin aksine değerleri mutlak varlıklar veya ideal nitelikler olarak gören düşünürler olmuştur. Max Scheler'e ve değerleri ontolojik olarak temellendirmek niyetinde olan Hartmann'a göre "iyi", "isteme hürriyeti" gibi değerler yüksek değerlerdir ve değişim göstermezler.³⁴

Sosyolojinin konuya değerlerin fonksiyonları açısından yaklaştığı söylenebilir. Değerler sıralamalarının her kültürde farklılaşması, çeşitlenmesi, değer aşınmalarının yaşanması, toplumda özel alt gruplara ait değer değişmelerinin görülmesi değerlerin yumuşak tarafına işaretler. Fakat toplumsal mutabakatın işleyişi bakımından kişilerin çevresinde birleştiği "sonul değerler" vardır. Sonul değerler kültürü ifade eden ve onu öbür kültürlerden ayıran değerler sistemidir. Ailede sonul sosyal değer bağlılık ve korumacılık, siyasal sistemde adalet ve vatan sevgisi, dinde tevhit inancı

²⁵ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar-Ahlâk Psikolojisi, Ahlâkî Değerler ve Ahlâkî Gelişme* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 84.

²⁶ Eduard Spranger, *Types of men. The Psychology and Ethics of Personality* (New York: Hafner Publishing Company, 1928), 109-246.

²⁷ Bart Duriez vd., "Dindarlık Hayatımızı Hâlâ Etkiliyor mu? Çeşitli Dindarlık Tiplerine Göre Değer Yapılarının Farklılaşmasını Destekleyen Yeni Deliller" çev. Veysel Uysal, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2003), 25.

²⁸ Ayşem Çalışkur vd., "Değerlerin Belirli Meslek Alanları ve Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17/1 (2012), 222-223.

²⁹ Milton Rokeach, *Nature of Human Values* (New York: The Free Press, 1973), 27-31.

³⁰ Lynn R. Kahle - Susan Goff Timmer, "A Theory and a Method for Studying Values", *Social Values and Social Change*, ed. Lynn R. Kahle (Connecticut: Praeger Publisher, 1983), 67.

³¹ Muzaffer Şerif, *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, çev. İsmail Sandıkçıoğlu (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985), 96.

³² Mustafa Günay, "Hermeneutik Felsefe Açısından Bilgi-Değer İlişkisi", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyumu Bildirileri*, ed. Şahabettin Yalçın (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 270.

³³ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 50.

³⁴ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 12-13.

olarak görülebilir. Tarih boyunca birçok kültürde ortak ya da benzer sonul sosyal değerlere şahit olunmuştur.³⁵

Şurası açıktır ki değerler durağan değildir.³⁶ Özellikle web.02'nin sağladığı sosyal medya araçlarıyla artık toplumsal değerlerde aşınmalar görülmektedir. Bununla beraber değişimin hızının artması değerlerin yok olacağı anlamını taşımamaktadır. Sosyal medya ve ağlar kendi değerler sistemini var edecektir. Bu değerleri öngörebilmek, anlayabilmek sanal dünyayı anlayabilmeyi ve ileride kurulması beklenen web.03 ve metaverse evrenlerin gerçek dünyayla ilişkisini kestirebilmeyi kolaylaştıracağını söylemek mümkündür.

2.2. Değerlerin Kaynağı

Önemli değer kaynakları olarak dinler, kültürler ve dünya görüşleri sayılabilir.³⁷ Her dinin inananlarına sunduğu mutlak iyiler/helaller ve kötüler/haramlar vardır. Her ideolojinin vadettiği kusursuz bir dünya vardır. Rokeach'ın değerler envanterine atıfla bunlar gaye değerler olarak görülürse bu değerlere ulaşabilmek için kişiler ve toplumlar kendi kültürel zenginlikleri içerisinde araç değerleri de oluşturacaktır.

Fichter'in düşüncesinde değerlerin kaynağı iki farklı konumda analiz edilir. Bu konumlardan birincisi sosyal statü olup aslında bireyin dışarıdan yani toplum tarafından değerlendirilmesi anlamını taşır. Aslında Fichter'in söylemek istediği bir insanın değerinin kaynağının ne olduğudur. İkinci konum ise varoluştan gelen değerlerdir.³⁸ Her insanın huzurlu bir yaşam sürme, aile kurma ve mülkiyet edinme hakkı vardır. Tüm bunlar onun insan oluşundan gelen doğal haklarıdır.

Kimi durumlarda değerlerin kaynağı, kıymet bakımından değerlerin önüne de geçebilir. Dönemsel boyutta bir değer kaynağı olarak siyaset kendi değerlerini oluşturabilir. Ayrıca siyaset insanları yeni sosyal değerleri fark etmesinde, değerlemeler yapmasında ve bunları içselleştirmesinde manipülatif ve oldukça kritik bir role sahiptir.

2.3. Değerin Değeri: Kişisel ve Toplumsal Fonksiyonları

Genellikle sosyal değerler sistemi hakkında düşünmeden bu değerleri benimser, kendi değerlerimiz olarak kabul ederiz.³⁹ Bunun sebebi, düşünüş ve davranışlarımızın arka planında var olan toplumsal değerlerin bir değerler sistemi içerisinde örgütlenmesidir. Radcliffe-Brown, tek tek üyelerin ortak bir değeri tanınmasının bir toplumun var olması için gerekli bir koşul olduğu konusunda öncülü Durkheim ile aynı fikirleri paylaşıyordu. ⁴⁰ Örneğin; Teksas eyaletinde yaşayan İspanyol-Meksika ve Britanya asıllı Amerikalılar farklı değer sistemlerine sahiptir. Anglosaksonların bireyci karakterine karşın, İspanyol-Meksika kökenlilerde değerler sisteminin kaynağı bağlı oldukları geniş ailelerdir. İngiliz kökenliler geleceğe odaklanırlar ve başarmak gerçek bir değerdir. Meksika kökenliler ise geçmişle güçlü bağlarını sürdürürler ve buldukları anı kaçırmamaya önem verirler.⁴¹

Parsons için modern toplumu doğuran aksiyon geleneksel değerlerde kazanılmış-evrensel değerlere yönelmiş bir sosyal sisteme geçişteki başarıdır. Yeni modern toplum bireysel başarıyı geleneksel kabul ve uyma davranışından daha fazla üstün görmüştür. Collins de toplumsal saygınlık

³⁵ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 178-179.

³⁶ Ertan Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 235.

³⁷ Mizrap Polat, *Toplumsal Yaşam Bilinci Olarak Değer: Konuya Değerler Sosyolojisi ve Değerler Eğitimi Bağlamında Bir Yaklaşım* (Ankara: Pegem Akademi, 2017), 8.

³⁸ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 168.

³⁹ Erdal Atabek, *Modern Dünyada Değer Kayması ve Gençlik* (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2003), 10.

⁴⁰ E.C. Cuff vd., *Perspectives in Sociology* (London: George Allen and Unwin Publishers Ltd., 1. Baskı, 1979), 34.

⁴¹ Barlas Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş* (Ankara: Adım Yayınları, 1996), 234-235. 4. Baskı

bakımından diploma sahibi olmanın ve kişisel başarının önemine dikkat çeker. Sosyologlarca “diploma toplumu” benzetmesi modern toplumun bu özelliğinden kaynaklıdır.⁴²

Sağlıklı bir kişisel gelişimin anahtarının değerler olduğunu söylemek mümkündür.⁴³ Birey, toplumsal davranışlarında tutarlı olmak için, bir değerler şemasına sahip olmalıdır.⁴⁴ Değerler, varılacak yere yolcuların güvenle ve hızlı bir şekilde ulaşmalarına yardımcı olan yol işaretleri gibi düşünülebilir.⁴⁵ Durkheim’in sosyal bir sapma olarak “anomik intihar”⁴⁶ olgusunu bireyin değer şemasını kaybetmesine ya da değerlere yabancılaşmasına bağladığı söylenebilir:

“İntihar, insanın yaşamını devam ettirirken karşısına çıkan zorluklardan kaynaklanmaz, hatta yaşamı daha kolaylaştırmak ve rahat kılmak bile onu önlemenin bir yöntemi olamaz. Günümüze insanların eskiye göre daha fazla intihar etmeleri, yaşamı sürdürmek için daha zorlayıcı çabalarda bulunmamızdan, ya da yasal ihtiyaçlarımızın yeterince karşılanmamasından dolayı değildir. Ancak yasal ihtiyaçlarımızın hangi sınırlarda durması gerektiğini bilemediğimizden ve çabamızın hedefini tam olarak bulamadığımızdan dolayıdır. Şüphesiz mücadele her gün daha da ateşli olmaktadır, artan iletişim sürekli olarak yeni rakipleri birbiriyle karşı karşıya getirmektedir.”⁴⁷

Fichter, değerlerini kaybetmeye başlayan bir toplumun aslında en güçlü toplumsal kontrol vasıtasını da kaybetmeye başladığını söyler.⁴⁸ Konfüçyüs öğretisinde de değerlerle bezenmiş erdem ve eğitim, halkın cezadan korktuğu için değil, sırf utancından dolayı suç işlemekten alıkoynabileceği anlatılır.⁴⁹

Değerler kimi zaman ise birey ve toplum için problemlerin kaynağı olabilir. Gelişen toplum kişilerden beklentilerini artıracaktır. Bireylerden başarabileceklerinden daha fazlasını beklemek toplumsal problemlerin çıkacağına da bir göstergesidir. Bu açıdan toplumsal değerlerin standartlarının belirlenmesi hayati önem kazanır. İkinci olarak yüksek değerler açısından toplumda bir genel kabul oluşa bile kurumsal değerler arasında çatışma yaşanabilir.⁵⁰ Özel hayat, sosyal alan ve kamusal alan değerlerinin uyuşmaması mümkündür.

Sosyal değerlerin etkilerini Fichter şu şekilde sıralamaktadır:

- a) Değerler toplumsal tabakalaşma sistemini mümkün kılar. Kişilerin kendilerini başkalarının gözünden ölçüp tartmasına fırsat verir.
- b) Değerler kişilerin dikkatlerini toplumsal onaya haiz maddi kültür öğeleri üzerinde odaklaştırır.
- c) Davranış örüntülerini çizerler.
- d) Bireylerin rol seçiminde ve rolleri içselleştirmesinde yardımcı olurlar.
- e) Toplumda bir kontrol ve baskı aracıdır.
- f) Sosyal uzlaşmanın bir aracıdır.⁵¹

Tüm bunlara ek olarak değerlerin küreselleşmenin hızı ve yönü üzerindeki etkilerinden de söz etmek gerekir. Değerler gelişen teknolojinin ve evrensel çıktılarının yerelleşmesine, maddi kültür

⁴² Bryan S. Turner, *Statü*, çev. Kemal İnal (Ankara: Doruk Yayınları, 2000), 15.

⁴³ G. W. Allport, *Olmaktan Oluşa*, çev. Bilal Sambur (Ankara: Katkı Yayınları, 2006), 106.

⁴⁴ Cavit Ünal, *Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1981), 3.

⁴⁵ Recep Özkan, “Türk Eğitim Sisteminde Himayeci Değerler: İlköğretim Ders Kitapları Örneği”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/1 (2010), 1129-1130.

⁴⁶ Emile Durkheim, *İntihar*, çev. Z. Zühre İlgelen (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013), 284.

⁴⁷ Durkheim, *İntihar*, 407.

⁴⁸ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 171.

⁴⁹ Şahin Filiz, *Ahlakın Akli ve İnsani Temeli* (Konya: Çizgi Kitabevi, 1998), 78.

⁵⁰ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 177-178.

⁵¹ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 176.

öğelerine dönüşmesine yardımcı olur. Yerel değerlerin, özellikle milli ve manevi boyutu güçlü değerlerin dikkate alınmadığı ithal bir yenilik, toplumda beklenen etkiyi göstermeyebilir. Bu sebeple yeni sentezlere gidilir. Amerika ve Avrupa'da Black Friday (Kara Cuma) olarak bilinen tüketim gününün Türkiye'ye muhteşem, efsane Cuma gibi isimlerle girmesi gibi.

2.4. Değerlerin Sosyolojik Boyutu

2.4.1. Sosyolojik Olarak Değer

Diğer sosyal bilim dallarında olduğu gibi sosyolojide de Pozitivizmin olumsuz tutumu sebebiyle son yüzyıla kadar değer konusunda dikkat çeken tecrübi araştırmaların yapılmadığı söylenebilir.⁵² Değerler öznellik tartışmaları sebebiyle bireysel tecrübeye indirgense de artık sosyolojinin temel tartışma konuları arasına girmiştir.⁵³ Weber'in dinler ve iktisat üzerine çalışmaları bu konuya ilgiyi artırmıştır. Son yarım asırdır teorik ve tecrübi çalışmalarda dikkat çekici artış gözlenmiştir.⁵⁴

Değerler, kuramsal açıdan felsefe ile ilişkiliyken, aksiyon yönüyle sosyolojinin meselesidir⁵⁵ Sosyologları ilgilendiren ise belirli bir toplum ya da grubun değerleridir.⁵⁶ Değerler toplum ya da grup tarafından idealize edilmiş eylemin içerisinde kaybolmazlar. Kendilerini gösterirler, hissettirirler. Onlar da binalar ya da yollar kadar toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Durkheim "değerler nesnelere aynı nesnelliktedir" diyerek bu gerçeğe dikkat çekmek istemiştir.⁵⁷

Benimsenen değerler zamanla duygu ve heyecan niteliklerine de sahip olacaktır.⁵⁸ Öyle ki bu duygu yükü, değeri anlamlı kılar. Grupları ve kişileri harekete geçiren asıl güç olur.⁵⁹

Weber'in sosyal davranış tipolojisinde 4 eylem türü görürüz. Bunlar, "Amaç-Ussal (zweckrational), Değer-Ussal (wertrational), Duygusal ve Geleneksel" davranış tipleridir. Weber'in değer kaynaklı davranış tipinde kişiyi davranışa yönlendiren neden başarı güdüsü değildir. Onu eyleme sevk eden dini, ahlaki, mesleki veyahut estetik bir değere yönelik inancıdır.⁶⁰ Bir erkeğin centilmence davranış sergilemeyi ya da bir kadını korumayı erkeklik onuru olarak görmesi bir değerle ilgili eyleme örnek verilebilir. Durkheim'in "intihar"⁶¹ isimli meşhur eserinde "özgeci intihar" kavramıyla ifade ettiği davranış türü de değer-ussal davranışa bir örnek olabilir.

2.4.2. Tarafsız (Value Free) Sosyolojinin İmkânı ve Öncü Sosyologların Değer Yaklaşımları

Normatif bilimlere sınıfına giren başta hukuk, ahlak, din, estetik ve pedagoji değer yargılarını amaçlarına ulaşmak için esas araç olarak kullanırlar. Bunun sebebi hukukun çözüm ölçüsü adalet, estetiğin çözüm ölçüsü güzellik ve ahlakın çözüm ölçüsü iyilik olmasıdır.⁶² Sosyolojiye gelince, bilhassa müstakil bir bilim kimliği kazandığı yıllarda pozitivist düşüncenin etkisinde ilerlemiştir. Bunun sonucu olarak "değer yargıları" ile ilgilenmeyi bilimsel bir eylem olarak kabul etmemiştir.

2.4.2.1. Weber'in Değer Yaklaşımı

Weber, toplumbilimcinin şahsi görüşü olarak kabul ettiği değer yargıları ile sosyal gerçekliğin karıştırılmaması gerektiğini söyler. Aksi halde değer, iktidar sahiplerinin elinde siyasal eylemleri

⁵² Mustafa Aydın, "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 126.

⁵³ Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", 217.

⁵⁴ Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", 222.

⁵⁵ Sami Şener, *Sosyal İlim ve Değerler-Değerler Sosyolojisi* (İstanbul: Strateji Danışmanlık, 2016), 201.

⁵⁶ İsmail Doğan, *Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2007), 310.

⁵⁷ Doğan, *Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar*, 309.

⁵⁸ Şerif, *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, 95.

⁵⁹ Doğan, *Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar*, 311.

⁶⁰ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012), 1/132-133.

⁶¹ Durkheim, *İntihar*, 212-241.

⁶² Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi* (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1963), 11.

meşrulaştırıma aracına dönüşecektir.⁶³ Weber için bu konudaki çözüm yolu, değer yargısını öznel ve normatif, değer ilişkisini ise somut ve bilimsel olarak tanımlamaktır. Değer yargısı tutuculuktur. Değer ilişkisi ise nesnel bir bilimin ürünüdür. Değer yargısının temsilcisi, vücut bulmuş hali siyasetçi, değer ilişkisinin temsilcisi ise bilim adamıdır. Sosyoloğun bilimsel duruşu, sosyal davranışların çözümlenmesini yaparken kendisini ve çalışmasını değer yargılarından arındırmış olmasında aranır.⁶⁴ Fakat Weber'in kendisi de kimi zaman bu hataya düşmüştür. Tanınmış kitabı *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruh'u*'nda Weber değer yargılarını kendisi de kullanmıştır:

*"Asketizm dünyayı yeniden kurmayı ve kendi ideallerini dünyada gerçekleştirmeyi üstüne aldıktan sonra, tarihte daha önce hiç görülmediği bir biçimde bu dünyanın malları, insanlar üzerinde artan ve nihayet kaçınılmaz bir güç kazanmıştır. Bugün, onun ruhu (asketizmin ruhu) -kim bilir, belki de en sonunda- bu kafesten kaçmıştır... Hiç kimse henüz, gelecekte o kafeste kimin yaşayacağını ve bu devasa gelişimin sonunda da tamamen yeni peygamberlerin mi ya da eski düşünce ve ideallerin mi güçlü bir biçimde yeniden doğacağını ya da -bu ikisinden hiçbir olmayacaksa- bir tür mekanikleşmiş taşlaşma ve bunun yanı sıra kasılmış bir kendini beğenmişliğe mi geçileceğini, henüz bilmiyor... Böylece, bu saf tarihi tartışmanın yüklenmek zorunda olmadığı değer ve inanç yargıları alanına gelmiş oluyoruz."*⁶⁵

2.4.2.2. Marksizm'de Değer Yaklaşımı

Value free (değerlerden arınmış, tarafsız) sosyoloji iddiası Marksist eleştirinin odağındadır. Bu fikir, servet sahiplerinin fahiş kazanç paylaşımının, alt, orta ve üst sınıflardaki alım gücü arasındaki farkın artmasını gizlemek için uydurulmuştur. Zira tarihsel gerçekliğin pozitivist felsefenin iddia ettiği manada "nesnel" olması söz konusu değildir. Emekçi sınıf için esas gerçeklik olan "emek" en üstün değerdir. Sermaye sınıf için bireysel bağımsızlık, serbest girişim ve refah gaye değer kabul edilir. "Value free" fikrinin savunucusu Weber'in, Marksizm ile hem fikir olduğu nokta değerlerin toplumsal yaşamın bir hakikati oluşudur. Weber de değerlerin sosyal davranıştaki rolü önemsenmeden sosyolojik gerçekliğe tam anlamıyla ulaşılamayacağını kabul eder.⁶⁶

2.4.2.3. Talcott Parsons'un Değer Yaklaşımı

Korkmaz, kapsayıcı bir sosyolojik değer teorisini ilk olarak ortaya koyabilme payesini Talcott Parsons'a verir. Ona göre, sosyolojik değer teorilerinin Parsons-öncesi ve sonrası olarak iki ayrı dönemde ele alınması gereklidir.⁶⁷

Nesnel ve göreceli karakterine rağmen, toplum gibi statik bir yapının devamlılığı bakımından değerlerin de belli düzeyde kararlılık ve tutarlılık göstermesi gereklidir. Bu bakımdan Parsons ve takipçilerinin değer teorisinde, toplumsal değerler sosyal işleyişin sağlanmasında önemli bir sosyal baskı aracıdır.⁶⁸

Parsons ve arkadaşlarının genel eylem teorisinde toplum, evreni sarmış dört kavram içerisinde anlaşılabilir. Bunlar; aktör, kişilik sistemi, sosyal sistem ve kültürel sistemden meydana gelir. Toplum, sosyal sisteme karşılık gelir. Kültürel sistem sosyal sistemdeki kurumlara ve kişilik sistemlerine aktardığı değerlerle canlılık katar.⁶⁹

Parsons ve Shils'e göre, bir sosyal sistemde bağımsız ve bir parça uyumlu eylem (action) vardır ve bu uyumlu eylem ya da anlaşma, ortak hedef yöneliminin, ortak değerlerin, normatif ve bilişsel

⁶³ Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, 37.

⁶⁴ Rudolf Richter, *Sosyolojik Paradigmalar*, çev. Necmettin Doğan (İstanbul: Küre Yayınları, 2013) 159.

⁶⁵ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm'in Ruh'u*, çev. Zeynep Gürata (Ankara: Ayraç Yayınları, 1999, 2. Baskı), 156.

⁶⁶ Doğan Özlem, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine", *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyumu Bildirileri*, ed. Şahabettin Yalçın (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 305-307.

⁶⁷ Arif Korkmaz, "Değerler Sosyolojisi", *Toplum Bilimleri Dergisi* 14 (2013), 55.

⁶⁸ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay - Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 134.

⁶⁹ Nilgün Çelebi, *Sosyoloji Notları* (İstanbul: Anı Yayınları, 2007), 207-208.

beklentilerin var ettiği bir uzlaşmanın işlevidir.⁷⁰ Kültürel Sistem ise, ne etkileşim organizesi ne de tek bir aktörün eylemlerinin organizesi tarafından değil, aktörler tarafından yapılan seçimlere rehberlik eden ve aktörler tarafından meydana gelebilecek olası etkileşim türlerini sınırlayan değerlerin, normların, sembollerin organizelerinden oluşur. Bir kültürel sistem, farklı parçalarının değer sistemleri, inanç sistemleri ve ifade edici sembol sistemleri oluşturmak için birbiriyle ilişkili olduğu bir kültür modelidir ya da örüntüsüdür.⁷¹

2.5. Sosyoloji Değerleri Nasıl ve Neden İncelemelidir?

Sosyal hayat olmaksızın insan eylemlerine ahlaki ya da hukuki nitelemeler yapmak anlamsız olacaktır.⁷² Bir adada münzevi bir hayat süren insanın ilkesel davranışları ilahi bir inancın gereği olabilir. Ancak sosyal hayatın gerektirdiği etkileşimler arttıkça bir sosyal anlaşma gerekecektir. Parsons ve arkadaşlarına göre de bu anlaşma, ortak değerlerin var ettiği bir uzlaşmanın uzantısıdır.⁷³

Yaka, toplumsal değerlerin aksiyon alanlarının dikkate alınarak değerlendirilmesini önerir. Örnek olarak; insan eylemini dini değerler üzerinden refere eden güç toplumun dışındadır. Kültürel değerlerin kaynağı ise toplumun kendisidir. Rasyonel ve kısmen sabit değerler için de hukuki ve politik değerler söylenebilir.⁷⁴ Bu değerler sosyal sistem içerisinde her zaman uyumlu da olmayabilir. Hukuki olan kamu vicdanına uymayabilir. Yasal olabilir ama meşru olmayabilir.

Sosyolojiyi hukuktan ayıran bir özellik birincisinin normatif bir bilim olmayışı gösterilir. Öyle bile olsa sosyoloji bugüne kadar suç, intihar, madde bağımlılığı gibi sosyal olguları incelerken, toplumsal değer ve dini inanç gibi öğelerin bağımsız bir değişken olarak bu olgulardaki rolünü de incelemeyi göz ardı etmemiştir. Durkheim, intiharın Almanya’da endemik bir durum olduğunu söyler ve bunu Almanların Protestan oluşuna bağlar. Zira Protestanlık toplumsal dayanışmayı gerçekleştirilme yetisi açısından Katolikliğe göre daha zayıftır. Öte yandan Almanya’nın Bavyera, Vestfalya ile Ren eyaletleri ve Poznanya bölgelerinde intihar çok düşüktür. Çünkü bu bölgeler Katolik’tir. Diğer bölgelerde intihara sebep olan olgular bu bölgelerde varlık gösterememektedir.⁷⁵

Fichter, bir sosyoloğun ilgileneceği değerlerin vasıflarını kültürel sistemin bir ögesi olarak şu şekilde sıralar:

1. Kişisel değil ortak aklın ürünüdür. Uzlaşma üzerine kuruludur. 2. Toplum, değerlerin düzen ve ilerleme için gerekli olduğunun bilincindedir. 3. Heyecan vericidir; insanları büyük maceralara ve fedakârlıklara sürükleyebilecek güçtedirler. 4. Mutabakat üzerine kurulduğu için, kavramsal anlamda başka değerli nesnelere soyutlanabilirler.⁷⁶

Son olarak söylenebilir ki sosyolojinin değerleri incelemesi, tarihsel olarak toplumun gelişim ve dönüşüm dönemlerinin doğru yorumlamalarla açıklanabilmesine de olanak verecektir. Nihayetinde değerler sadece teorik kavramlar ya da etkisiz bir duygu hali olmayıp, toplumun ahlak, gelenek ve hukuk gibi temel kurumlarının yapı taşlarıdır.

2.6. Sosyal Yapı ve Değerler

Kimi filozofların “insan, doğası gereği medenidir” sözüyle belirttiği gibi toplum halinde yaşamak insanın yaratılışında vardır. Allah insanı hem üretici hem de tüketici olarak var etmiştir.⁷⁷

⁷⁰ Talcott Parsons - Edward A. Shils, *Toward a general theory of action: theoretical foundations for the social sciences* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2001), 55.

⁷¹ Parsons - Shils, *Toward a general theory of action: theoretical foundations for the social sciences*, 55.

⁷² Polat, *Toplumsal Yaşam Bilinci Olarak Değer*, 1.

⁷³ Parsons - Shils, *Toward a general theory of action: theoretical foundations for the social sciences*, 55.

⁷⁴ Aydın Yaka, “Sosyal Değerler”, *aydınyaka* (Erişim 05 Kasım 2016).

⁷⁵ Emile Durkheim, *Suicide a Study in Sociology* (USA: The Free Press, 1951), 138.

⁷⁶ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, 167.

⁷⁷ İbn Haldun, *Mukaddime I*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 213.

Diğer canlılardan farklı olarak insan doğanın kendisine hazır verdiği ile yetinmez. Onu toplar, işler, çoğaltır ve paylaşır. Tüm bu süreç toplum halinde yaşamayı bir seçim değil ihtiyaç yapar.

Toplumsal yaşamda, gruplardan politik birimlere, aileden özel ve resmi kurumlara kadar her boyuttaki oluşum kendi içinde bir sosyal yapı anlamına gelir. Sonra bu üniteler bir araya gelerek en büyük sosyal yapıyı oluştururlar.⁷⁸ Cemiyet de denilen sosyal yapıda işlerin planlandığı gibi yürüyebilmesi için sürekliliği olan bir denetime ihtiyaç duyulur. Sosyal denetim, içsel ya da dışsal olabilir. İçsel denetim bireylerin içselleştirdiği kültürel değerler, dışsal denetim ise kanunlardır.⁷⁹ Toplumsal değerler, bireyin kişisel inanç ve tutumlarını, formel ve informal toplumsal normlara göre düzenlemeye zorlar. Bunun ardında bireyin arzularının sonsuz, toplumun imkânlarının sınırlılığı hakikati vardır.

Amerikalı sosyologlar Berger ve Luckmann'ın sosyal yapı açıklamaları daha ziyade süreç üzerindedir. Onlara göre toplum, devamlı yenilenmektedir. Berger'in yaklaşımında, nesnel toplumsal dünya ile öznel bireysel dünya birbirini sürekli etkiler. Nesnel toplumsal dünya kişileri baskılar, onları biçimlendirir; yani bireyler toplumların ürünleridir. Öte yandan, kadınlar ve erkekler tamamen edilgen değildir. İnsanoglu bir dışsallaştırma süreci aracılığıyla nesnel sosyal gerçekliği var ederken, içselleştirme süreci aracılığıyla da onun tarafından şekillenir.⁸⁰ Ortaya çıkan bu diyalektik Berger'e göre sosyal görüngünün doğasında vardır. Sosyal yapıyı tecrübe edebilmek ancak bu niteliğin anlaşılmasıyla başarılabilir.⁸¹

2.7. Toplumsallaşma ve Değerler

Sosyal roller ve statüler, itibar ve toplumsal değerler gibi kültürel sistemin öğeleri dinamik bir karakterdedir. Bireyler büyüdükçe başta aile olmak üzere farklı aygıtlarla kendini içinde bulduğu sosyal yapıya uyum sağlamakta (sosyalleşmekte), toplumdaki yerini görmekte (statü) ve kendisinden beklenenleri (roller) öğrenmektedir.

Toplumsallaşma, bu görevi yerine getiren araçları içeren iki dönemde gerçekleşir. Toplumsallaşmanın birinci dönemi, dil ile temel davranış şekillerini öğrendikleri bebeklik ve çocukluk yıllarıdır. Bu dönemin gerçekleştiği esas yer aile ortamıdır. Gençlik yıllarını içeren ikincil toplumsallaşma aşamasında ise ailenin yerini arkadaş ve akran grupları, okul ve iş arkadaşları alır.⁸² Son yıllarda bir sosyal eyleyen olarak bu gruplara sosyal medya araçları, sosyal ağlar, arkadaşlık siteleri, forumlar vs. eklenmiştir. Önceki toplumsallaşma araçlarına göre daha ulaşılabilir, gizlenebilir ve kolay terkedilebilir taraflarıyla ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Değerlerin kişi üzerinde etkili olduğu bir diğer biçimlenme ise "toplumsal kişilik" kavramıdır. Bu kavram, grubu ya da toplumu ifade gücüne sahip ortak bir kişiliktir. Bu formasyon, toplumsal sistemin sağlıklı işleyişine ve bireyin toplumla uzlaşısına yardımcı olur. Örneğin, savaş yıllarında kişilerin savaşı bir kişiliğinin olması gereklidir. Kültürel sistem kurumlar üzerinden toplumsal kişiliği besler.⁸³

Sosyal değerler, bir kez ölçütleştirilip toplum tarafından içselleştirildikten sonra artık nesnel bir gerçeklik kazanır. Kişiler ölse bile, toplum, sosyalleşme araçlarıyla ortak değerleri yaşatmaya devam eder.⁸⁴

⁷⁸ Nihat Nirun - Zeki Erdoğan, *Sosyoloji* (Ankara: Yaykur, 1976), 99.

⁷⁹ William A. Haviland, *Kültürel Antropoloji*, çev. Hüsamettin İnanç - Seda Çiftçi (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 373.

⁸⁰ Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kurumları*, çev. Hayriye Erbaş (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993), 261-275.

⁸¹ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 51-52.

⁸² Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 204.

⁸³ Erich Fromm, *İtaatsizlik Üzerine*, çev. Ayşe Sayın (İstanbul: Kariyer Yayınları, 2001), 21.

⁸⁴ Şerif, *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, 102-103.

3. Din, Toplum ve Değer İlişkisi

Din insan içindir. İçeriği ve kodları insanı anlatır, bunu da yine insan anlayabilir⁸⁵ Sosyolog dini, toplumsal olarak mühim görülen değişik fenomenlerden birisi olarak ele alır.⁸⁶ Sosyologlar ekseriyetle toplumsallığın herhangi bir düzeyinde dini kurumlar ile toplumsal öğeler arasında yapısal bir ahenk olduğunu düşünürler. Toplumdaki değişimler, dini değişimler ile ilişkilidir.⁸⁷

Din ve toplum güçlü bir etkileşim halindedir. Sosyal örgütlenme, davranış örüntüleri, bireysel ve sosyal değer şemaları dinden etkilenir.⁸⁸ Toplum da dini etkileyebilir. Örneğin Weber, İslam dininin ilk dönemlerinde mistik, sufi bir yönelim izleyen dindar gizli kent cemaatlerinde geliştiğini, fakat toplumsal dönüşüm ile sonraları kendi saf biçiminden cihatçı söyleme sahip bir dine dönüştüğünü iddia eder.⁸⁹ Başka bir etki ise, güçlü geleneksel değerlerin dine transfer olmasıdır. Hristiyanlık öncesi döneme ait olan ve her insanın kısa süreliğine de olsa kuralsız ve özgür hareket ettiği karnavallar, Hristiyanlıkta Paskalya bayramı öncesi düzenlenen karnavallara öncülük etmiştir.⁹⁰ Ayrıca her toplumda zamanın getirdiği zorluklar “dinin güncellenmesi” söylemini güçlendirmiştir.

Dine has kavram ve semboller, içinde yaşadığı toplumun kültürel dünyasını tasarlar. Din hem yeni değerler oluşturur hem de mevcut değerleri yenileyerek yeni bir yön oluşturur.⁹¹ Kimi zaman bir meşrulaştırma aracı, kimi zamanda kültürel devrim ve değişimin ateşleyicisi olur.⁹²

Fromm için bir din, yüce değerleri ile insanı iyiliğe yönltebiliyorsa, dini olmayan öğretiyi ve ideolojilerden daha faydalıdır.⁹³ Psikoloji alanında birçok kuramcının fikrine göre dinin esas işlevi, kişilerin yaşam gaye ve anlamları bakımından ihtiyaçlarını gidermektir.⁹⁴ Clark, dinin yaşamı anlamlı kılma özleminin tatmininde diğer insan ve toplum çalışmalarından daha fazlasını başardığını,⁹⁵ Pargament ise dinin hayata anlam kattığını söyler.⁹⁶

Günümüzde din, geleneksel ve sosyal medyanın etkisiyle daha görünür hale gelmiştir. Dini içerikli olaylar, milli-manevi gün ve gecelerde yapılan beğeni, yorum ve paylaşımlarla yüksek etkileşim yapmakta ve kısa sürede birçok izleyici ve takipçi tarafından görülmektedir. Artık mekânsal olarak bir yerde toplanmadan ve fiziki bir cemaat oluşmadan günün her saatinde birey sanal dini etkileşimlerin içerisinde kendine yer edinebilmektedir. Bireyin anlam arayışında din, eskisinden daha ulaşılabilir ve tartışılabilir bir imkâna ulaşmıştır.

Sonuç

Sosyoloji, bilhassa müstakil bir bilim kimliği kazandığı yıllarda pozitivist düşüncenin etkisinde ilerlemiştir. Bunun sonucu olarak “değer” ile ilgilenmeyi bilimsel bir eylem olarak kabul etmemiştir. Fakat gelecek yüzyıl içerisinde toplum ve değer –özellikle dini değerler- arasındaki önem yeni çalışmalarla daha berrak şekilde ortaya çıkmıştır. Böylece değer problemi sosyolojide hak ettiği değeri yakalamış görünmektedir.

⁸⁵ Hobbes, *Leviathan*, 87.

⁸⁶ Peter L. Berger, “Dini Kurumlar”, *Toplum Bilim Yazıları*, çev. Adil Çiftçi, drl. Adil Çiftçi (İzmir: Anadolu Yayınları, 1999), 76.

⁸⁷ Irena Borowik vd., *Religion and Patterns of Social Transformation* (Zagreb: Institute For Social Research, 2004), 9.

⁸⁸ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnandı (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1987), 17-20.

⁸⁹ Max Weber, *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012), 410.

⁹⁰ Kemal Coşkun, *Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Dini ve Toplumsal Temalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 163.

⁹¹ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar* (Ankara: Lotus Yayınları, 2012), 12-14.

⁹² Ejder Okumuş, *Din ve Kültür* (Ankara: Maarif Mektepleri, 2017), 29-35.

⁹³ Erich Fromm, *Sahip Olmak Ya da Olmamak*, çev. Aydın Arıtan (İstanbul: Arıtan Yayınları, 1997), 233.

⁹⁴ Kathleen Galek vd., “Religion, Meaning and Purpose and Mental Health”, *Psychology of Religion and Spirituality* 7/1 (2015), 2.

⁹⁵ W. H. Clark, *The Psychology of Religion* (New York: 1958) akt. Kathleen Galek vd., “Religion, Meaning and Purpose, and Mental Health”, 2.

⁹⁶ K. I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice* (New York: Guilford Press, 1997) akt. Kathleen Galek vd., “Religion, Meaning and Purpose, and Mental Health”, 2.

Din ve değer olgusu, esasında ticari faaliyetlerinden kamusal işlere, uluslararası münasebetlerden kültürel entegrasyona kadar birçok sahada varlığını ve etkisini gösterir. Nitekim WVS (World Values Survey) ve benzeri örgütler küresel boyutta yaptıkları anket uygulamalarıyla sosyal, siyasal ve ticari eylemlerde değerlerin rolünü, dönemsel değer farklılaşmalarını ve değer-muhafazakârlık ilişkisini açıklamaya çalışmaktadır.

Değer tartışmaları, sosyolojinin katı gerekirci nesnelci yöntembilimden anlamacı öznelci düzleme akışıyla beraber yumuşamışa benzemektedir. Bağnaz bir reddediş yerini kabullenmeye ve doğal bir akışa bırakmıştır. Weber ve sonraki dönem sosyologları değer olgusunu aktörün eylemini anlamada ve sosyal davranışı çözümlemede bir araç olarak görmüştür. Fakat araştırmının güvenilirliği açısından araştırmacı kendi değerlerini işe karıştırmaması araştırmının intiharı olarak kabul edilebilir.

Değerler sosyal ve kültürel sistemin birçok ögesiyle etkileşim halinde de olsa onu daha etkin bir inanca dönüştürmesi bakımından dinin özel bir önemi vardır. Dini kendisine referans almış bir toplumsal değer kişi, sosyal grup ve toplum üzerinde sürekliliği ve gücü artacaktır. “İnsanı problem edinmiş” kişilerin söyleminde din, değer için kullanışlı bir atıf noktası olmuştur.

Kaynakça

- Akın, Mahmut H. *Toplumsallaşma Sözlüğü*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.
- Allport, G. W. *Olmaktan Oluşa*. çev. Bilal Sambur. Ankara: Katkı Yayınları, 2006.
- Artan, İnci Erdem vd. *Üniversite Gençliği Değerleri; Korkular ve Umutlar*. İstanbul: Tesev Yayınları, 2005.
- Atabek, Erdal. *Modern Dünyada Değer Kayması ve Gençlik*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2003.
- Aydın, Mustafa. “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 121-144.
- Berger, Peter L. “Dini Kurumlar”. *Toplum Bilim Yazıları*. çev. Adil Çiftçi. drl. Adil Çiftçi. İzmir: Anadolu Yayınları, 1999.
- Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003.
- Borowik, Irena vd. *Religion and Patterns of Social Transformation*. Zagreb: Institute For Social Research, 2004.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Clark, W. H. *The Psychology of Religion*. New York: 1958.
- Coşkun, Kemal. *Ahmet Mithat Efendinin Eserlerinde Dini ve Toplumsal Temalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Cuff, E.C vd. *Perspectives in Sociology*. London: George Allen and Unwin Publishers Ltd., 1979.
- Çalışkur, Ayşem vd. “Değerlerin Belirli Meslek Alanları ve Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17/1 (2012), 219-236.
- Çelebi, Nilgün. *Sosyoloji Notları*. İstanbul: Anı Yayınları, 2007.
- Doğan, İsmail. *Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, Geliştirilmiş 7. Basım, 2007.
- Duriez, Bart vd. “Dindarlık Hayatımızı Hâlâ Etkiliyor mu? Çeşitli Dindarlık Tiplerine Göre Değer Yapılarının Farklılaşmasını Destekleyen Yeni Deliller”. çev. Veysel Uysal. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2003), 25-42.
- Durkheim, Emile. *İntihar*. çev. Z. Zühre İlkelen. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013.
- Durkheim, Emile. *Suicide a Study in Sociology*. USA: The Free Press, 1951.
- Düzgün, Şaban Ali. *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*. Ankara: Lotus Yayınları, 2012.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Anı Yayınları, 7. Basım, 2004.
- Filiz, Şahin. *Ahlakın Akli ve İnsani Temeli*. Konya: Çizgi Kitabevi, 1998.
- Fromm, Erich. *İtaatsizlik Üzerine*. çev. Ayşe Sayın. İstanbul: Kariyer Yayınları, 2001.
- Fromm, Erich. *Sahip Olmak Ya da Olmamak*. çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınları, 1997.

- Galek, Kathleen vd. "Religion, Meaning and Purpose and Mental Health". *Psychology of Religion and Spirituality* 7/1 (2015), 1-12.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. çev. Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Günay, Mustafa. "Hermeneutik Felsefe Açısından Bilgi-Değer İlişkisi". *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyumu Bildirileri*. ed. Şahabettin Yalçın. 265-274. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar-Ahlâk Psikolojisi, Ahlâkî Değerler ve Ahlâkî Gelişme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 3. Basım, 2000.
- Haviland, William A. *Kültürel Antropoloji*. çev. Hüsamettin İnanç - Seda Çiftçi. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 12. Basım, 2012.
- İbn Haldun. *Mukaddime I*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, Gözden Geçirilmiş 5. Basım, 2007.
- Kahle, Lynn R. - Timmer, Susan Goff. "A Theory and a Method for Studying Values", *Social Values and Social Change*, ed. Lynn R. Kahle. Connecticut: Praeger Publisher, 1983.
- Korkmaz, Arif. "Değerler Sosyolojisi". *Toplum Bilimleri Dergisi* 14 (2013), 51-78.
- Kuçuradi, İoanna. *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2010.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 19 Nisan 2019. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kurtkan, Amiran. *Türk Milletinin Manevi Değerleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Nirun, Nihat – Erdoğan, Zeki. *Sosyoloji*. Ankara: Yaykur, 1976.
- Okumuş, Ejder. *Din ve Kültür*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2017.
- Ozankaya, Özer. *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Cem Yayınları, 1995.
- Özensel, Ertan. "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 217-240.
- Özkan, Recep. "Türk Eğitim Sisteminde Himayeci Değerler: İlköğretim Ders Kitapları Örneği". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/1 (2010), 1124-1141.
- Özlem, Doğan. "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine". *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyumu Bildirileri*. ed. Şahabettin Yalçın. 282-312. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Pargament, K. I. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press, 1997.
- Parsons, Talcott - Shils, Edward A. *Toward a General Theory of Action: Theoretical Foundations for the Social Sciences*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2001.
- Polat, Mizrap. *Toplumsal Yaşam Bilinci Olarak Değer: Konuya Değerler Sosyolojisi ve Değerler Eğitimi Bağlamında Bir Yaklaşım*. Ankara: Pegem Akademi, 2017.
- Poloma, Margaret M. *Çağdaş Sosyoloji Kurumları*. çev. Hayriye Erbaş. Ankara: Gündoğan Yayınları, 2. Basım, 1993.
- Richter, Rudolf. *Sosyolojik Paradigmalar*. çev. Necmettin Doğan. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Rokeach, Milton. *Nature of Human Values*. New York: The Free Press, 1973.
- Schwartz, Shalom H. – Bilsky, Wolfgang. "Toward A Universal Psychological Structure of Human Values". *Journal of Personality and Social Psychology* 53/3 (1987), 550-562. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.3.550>
- Schwartz, Shalom H. "Basic Human Values: Their Content and Structure Across Countries". *Valores e Trabalho, Values and Work*. ed. A. Tamayo - J. Porto. Brasilia: Editora Universidade de Brasilia, 2003.
- Sosyal Bilimler-Türkiye Bilimler Akademisi. *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TÜBA Yayınevi, 2011.
- Spranger, Eduard. *Types of men. The Psychology and Ethics of Personality*. New York: Hafner Publishing Company, 1928.

- Şener, Sami. *Sosyal İlim ve Değerler-Değerler Sosyolojisi*. İstanbul: Strateji Danışmanlık, 2016.
- Şerif, Muzaffer. *Sosyal Kuralların Psikolojisi*. çev. İsmail Sandıkçioğlu. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1963.
- TDK, Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 8 Temmuz 2019. <https://sozluk.gov.tr>
- Tepe, Harun. "Değerler ve Değer Bilgisi". *Bilgi ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyumu Bildirileri*. ed. Şahabettin Yalçın. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Tolan, Barlas. *Toplum Bilimlerine Giriş*. Ankara: Adım Yayınları, 4. Basım, 1996.
- Topçu, Nurettin. *Sosyoloji*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Tuğral, Süleyman. *Kur'an'da Değerler Sistemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Turner, Bryan S. *Statü*. çev. Kemal İnal. Ankara: Doruk Yayınları, 2000.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Bilgi ve Değer*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Ünal, Cavit. *Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1981.